

A szegény kisgyermek panasza arab nyelvre fordítása¹

Alapelv a fordítás világában, hogy a könyvfordítás teljes odafigyelést, nyelvérzéklet, nyelvtani tudást, nyelvjárásismeretet, stilisztikai felkészültséget igénylő feladat. A költemények jelentik a legnagyobb nehézséget, hiszen azokban valamilyen érzelmet, gondolatot fejeznek ki szóképek és retorikai alakzatok segítségével. Az igazi műfordítónak ismernie kellene a stilisztikai eszközök idegen nyelvi változatát. „A versfordítás egészen másféle képességeket kíván: nagy költői gyakorlatot, szinte keresztretjévényoldó kombinatív képességet s bizonyos játékos színészi hajlékonyságot: a próza fordítás – ízlésen kívül – tudományos szabatosságot, kitaró gondosságot és az élet leltárának alapos ismeretét.”² A versfordítás nem könnyű, különösen, ha két teljesen más kultúráról, illetve nyelvről van szó, hiszen minden nyelvnek megvan a saját logikája, ami, mint a mi magyar-arab esetünkben, majdnem teljesen különbözik egymástól. Mindig különös kihívásként, érdekes feladatként tekintek a fordításra.

Kosztolányi Dezső egyik legjelentősebb és egyben legismertebb verseskötetét már kezemben tartani is igen nagy és intenzív élmény volt számomra, s a szokásosnál is nagyobb izgalommal kezdtem bele a többé-kevésbé ismert versek olvasásába, fordításába.

Soha nem jutott eszembe, hogy valamikor cikket írok Kosztolányi egyik verseskötetének fordításáról, de mindig mindennek van saját ideje. Szilágyi Zsófia³ professzor asszony kezdeményezésére és javaslatára, illetve az ő kérdéseivel kezdődött e cikk összeállítása: „nem lenne kedve magyarul megírni egy cikkben, esszében vagy tanulmányban, milyen volt lefordíta-

ni *A szegény kisgyermek panaszait*, milyen nehézségek voltak, hogy mutatkozik meg az Ön számára Kosztolányi?” Azonnali igent mondtam Zsófiának, és elindítottam a régi fájlokkal és anyagokkal kapcsolatos kutatást és újraolvasást, minthogy körülbelül egy éve befejeztem e verseskötet fordítását, és nem emlékeztem teljes mértékben az akkori nyelvi és stilisztikai nehézségekre, meg arra, hogyan oldottam meg őket.

Amint *József Attila versválogatásá*⁴ és Gyukics Gábor⁵ *Ki ez az arc*⁶ című verseskötetének arab változata egyaránt előszóval kezdődött, az óriási sikert aratott eredeti kötet⁷ arab fordítása is így indult. Most az előszót Szilágyi Zsófia írta, összefoglalta a szerző életét, életpályáját, és röviden beszélt a könyv történetéről és jelentőségéről a magyar irodalomban.

Az előszót követte a két alapvető részből álló 14 oldalas fordítói bevezetés, amelynek az első részében részleteztem a nagy írónk életpályáját, származását, munkásságát, lírai, epikus műveit, novelláit, regényeit, az ezek alapján készült filmeket, és kitértem magára a verseskötetre is. A másodikban pedig a magyar nyelvről és a magyar irodalomtörténetéről írtam, a 16. századtól a mai napig, beszélve röviden Balassi Bálintról, Zrínyi Miklósról, Bessenyei Györgyről, Kazinczy Ferencről, Vörösmarty Mihályról, Katona Józsefőről, Madách Imréről, Jókai Mórról, Mikszáth Kálmánról, Juhász Ferencről, Örkény Istvánról, Esterházy Péterről, Kertész Imréről, Szabó Lőrincről, valamint Tandori Dezsőről és Kovács András Ferencről.

Több nehézséggel is szembe kellett nézmem a versek fordítása közben. Nehéz volt néhány költői képet és retorikai alakzatot vagy metaforát arabra lefordí-

tani, egyszerűen azért, mert nem léteznek az arabban, vagy az arab olvasó nem fogja megérteni, pl. „Az ács fia, mint Jézus, néma csendben”,⁸ „Egy vén toronyba szünös-szüntelen”,⁹ „És megbicsaklik elefántcsontújja”,¹⁰ „Mint tépte a rózsákat és a lányt”,¹¹ „A gangjainkba, ozsonna-időn”,¹² „Az élceit ki sem veszi zokon”,¹³ „Akár haló ajkon a tompa jaj”,¹⁴ „Dongók zümmögnek néki altatót”,¹⁵ „Az est a csapzott, tartott táj fölél”,¹⁶ „S tengő raja a vénkisasszonyoknak”.¹⁷

Sokszor a gondot egy-egy kisebb egység vagy egy mondat lefordítása okozza. Előrehaladunk, a fordítás megy, megy, és akkor jön egy szó vagy egyszerű szavakból álló mondat. Ha szembekerülök egy ilyen szóval vagy kifejezéssel, akkor pihentetem a szöveget, és egy idő¹⁸ múlva egyszer csak valahogy sikerül. Ilyenkor nem tudom pontosan, hogy milyen folyamat játszódik le bennem. E kötet fordítása idején több nehéz és néha számomra ismeretlen szót találtam (pl. bitófa,¹⁹ Chopin-keringő,²⁰ csat, egyre szurtos, virzsinia,²¹ Redő-gyűrűs,²² pergő,²³ gyerekkacaj,²⁴ buksi,²⁵ pállott alkonyon,²⁶ felpántlikázva,²⁷ csipke,²⁸ pluviále,²⁹ pléhoszorút,³⁰ staféták,³¹ mafla röheje,³² kártya járja³³).

Sokszor kénytelen voltam lábjegyzetekben magyarázni mindazokat a szavakat, kifejezéseket, neveket, melyek ismeretleneknek tűnnek az arabok számára, mint pl. versaillesi kertek,³⁴ Gilice madár,³⁵ Biedermeyer-féj,³⁶ Szonáta,³⁷ Reaumur,³⁸ Valcer,³⁹ tikkadt,⁴⁰ Mendelssohn.⁴¹ A különböző szótárak, internetes weboldalak, más információs bázisok, illetve, szokás szerint, a kollégaim és tanárain (Pl. Rác Péter,⁴² Zimonyi István,⁴³ Tüske László,⁴⁴ Berecz Attila⁴⁵) segítségével majdnem minden problémát megoldottam, vagyis a problémák legnagyobb része gyorsan elhárult. Szerintem minden fordítónak voltak már ilyen nehézségei.

Megmondom őszintén, a muszlim-arab kultúra és a vallásos olvasóközönség tiszteletben tartása, a jövődöbéli kiadói és biztonsági akadályok elkerülése miatt, a könyv arab változatának sikeres disztribúciója érdekében, valamint a helyi szokások megfordítói alapelvek, belső lelkiismeretem és személyes meggyőződésem figyelembevételével, pár alkalommal előfordult, hogy bizonyos részeket kihúztam az arab fordításból (ez ritkán fordult elő). Például: „Olyan tudós, erős, akár az Isten”,⁴⁶ „Az istenük már várja őket... Szagosan és aranyba fogva – ... Öreg, naiv vidéki isten – ... Úgy ül, mint egy pipereboltba”,⁴⁷ meg „És muzsikál és orgonázik... A zene, ima és a tömjén”.⁴⁸ Az ilyen döntések nem ismeretlenek a nagy arab fordítók körében, például az *Isteni Színjáték*⁴⁹ 28. énekének jó részét (22–63. verseit) törölték a fordításból,⁵⁰ mert a pokol kilencedik bugyrába küldte az olasz író, Dante Alighieri, Mohamed muzulmán prófétát és vejét, Ali Ibn Abi Tálibot,⁵¹ akiknek végtagjait egy ördög szakadatlan levágja, és mély sebeket ejt rajtuk.⁵² A fordító nyilvánvalóan jelen van valahol a szövegben ilyen

vagy hasonló *legális* vagy mások szerint *illegális* beavatkozásokkal, és nem tud teljesen a háttérben maradni. Azt szokták mondani: „Ahány fordító, annyi fordítás, annyi fordítói gyakorlat is létezik.”

Az arab és a magyar nyelv közötti különbségeken kívül, a versfordítás általában problematikus és bonyolult. A jó fordító többnyire érti a verseket hangozó és lassú olvasás közben, de hogyan adja vissza költői nyelven, ez a legnagyobb kérdések egyike. Ez még durvább, mint egy gyerekkönyv fordítása, amikor gyereken nyelven vissza kell tükrözni az eredeti szövegben szereplő szavakat, kifejezéseket és gondolatokat.⁵³ Tízennégy alkalommal, időmegszakításokkal átnéztem és lektoráltam *A szegény kisgyermek panaszai* arab verzióját, mielőtt kinyomtatják, hogy megfelelő és elfogadható költői nyelven jelenjen meg. Összefoglalva bátran mondhatom, hogy eddigi tapasztalataim szerint egy versfordítást számtalanszor újra kell olvasni, rengetegszer kell elővenni, míg *késznek* vagy *befejezettnek* mondják. Ha az ember lefordít egy verset, akkor arról egyből érzi, hogy az jó, vagy nem. Yves Bonnefoy⁵⁴ szerint: „A versek nem gondolatokból, jelentésekéből állnak, amiket a másik nyelven vissza lehet adni az adott nyelv konceptuális eszközeivel. A verset szavakkal alkotják meg, azzal az igénnyel, hogy a szónak a világ dolgaihoz való kapcsolódásait teljes egészében visszaadjuk. A költészet nagyon szorosan kapcsolódik a nyelvhez, ezért nem lehet a verseket »egyértelműen« fordítani. A fordítás annak a fájdalomnak az átéléséről szól, amit a költő érez, amikor a nyelv lecsupaszított, mély, jelentésétől megfosztott szavaival szembesül, ezt a fájdalmat éli újra a saját helyzetében a fordító, aki kilép tehát a szöveg irodalmi dimenziójából, hogy saját szavain, saját érzelmein keresztül éljen át egy hasonló helyzetet.”⁵⁵

Fordítás, átnézés és lektorálás közben mindent megtettünk azért, hogy vissza tudjuk adni a szép szöveg gördülékenységét, hogy az olvasásnál ne azt érezze az olvasó, hogy ez fordítás, másodrendű szöveg, valaminek a másolata, hanem egy önmagában is helyénvaló és korrekt alkotás. Igyekeztünk fenntartani az anyag eredeti szerkezetét és formai struktúráját: ha egy mondat hosszú, akkor maradjon hosszú, ha sok benne a tagmondat, akkor maradjon meg az a sok tagmondat. Amennyire csak lehetett, visszaadtuk az eredetit, hogy gördülékeny, szabatos, szép legyen, és öröm legyen olvasni.

Összefoglalnám a Kosztolányi munkájával kapcsolatos fordításom menetét. Mindenekelőtt kétszer-háromszor elolvastam a szöveget, hogy egy képet alakítsak, és egyben más színnel kijelöljem a nehéz, többjelentésű és azonos alakú szavakat, számomra értelmetlen és kultúraspecifikus kifejezéseket, illetve a szójátékokat. Előkészítettem a teljes anyagot a fordításra. Második fontos lépés a nyersfordítás készítése volt. Az-

tán ügyeltem, hogy a fordítás pontos és precíz legyen. Harmadik lépésként az elkészült nyersfordítást ellenőriztem, keresve a hiányosságokat, elcsúszásokat, és ezeket javítottam. A megjelent arab szöveg véglegesítéséhez és elfogadásához szükséges, hogy egy átlagember (elengedhetetlen, hogy *ne* tudjon magyarul) végigolvassa, szabadon megmondja a véleményét és megjegyzéseit, melyeknek általában eleget teszek, mert ő képviseli az olvasót, aki majd megveszi és olvassa a fordítást. Kosztolányi kötetének arab változata esetében ezt a szerepet töltötte be a feleségem.

A *szegény kisgyermek panaszai* című verseskötet visszaálmódja a gyermekkort. A költő beleéli magát a szülővárosi gyermekkori életébe, az akkori problémákat és szenvedéseket teszi feledhetetlenné, és a kisgyermekévek emlékeit idézi fel. Ha lassan és nagy koncentrációval olvasunk, arra az eredményre jutunk, hogy Kosztolányi annak a gyermeknek a szerepét ölti magára, aki ezekben a versekben bemutatja az élményeit, elképzeléseit, benyomásait és szemléletmódját. Kétféle álláspont található a kötetben: egyrészt a felnőtt emlékszik a gyerekkorára (a felnőtt reflektál a távoli emlékekre), másrészt a gyermek ámulva fedezi fel a világot (itt pedig a kisgyermek beszél). A kötet a gyermek előtti világképről, illetve a felnőtt visszaemlékezésnek ható alkotásokról is szól, tehát az egész gyermeki világot több és eltérő szempontból látjuk. Az egyértelmű, hogy Kosztolányinak ebben a kötetében önéletrajzi szereplőről beszélünk, vagyis magának a költőnek a gyerekkori énjét, örömeit és félelmeit látjuk.

A 64 verset tartalmazó kötetben Kosztolányi egyfajta új emlékezőtechnikát alkalmaz. Itt valamiféle homályos múltba merengést látunk. Maga a költő néha abban sem biztos, mi hogyan is történt pontosan. Nyelvezete választékos: nem egy gyermek valódi nyelve. Egy kisgyerek nem így beszél, de így lát és így gondolkodik.

A kötetet alkotó versek nem kapcsolódnak egymáshoz, a versek egymásutániségében nehéz logikát találni, halk, nosztalgikus hangjuk teremti meg a kötet különleges egységét. A költemények visszatérő motívuma a búcsúzás és a halál.⁵⁶ A gyermek még nem látja tisztán, mit jelent a halál, illetve belépteti saját életébe. A kötet témái változatosak, találhatunk családról, félelemről, gyermeki agresszióról, lét értelmezéséről,

haláltól való rettegről szóló alkotásokat is, mindent, amivel egy gyermek érzelmi viszonyt alakít ki: félelmet, betegséget (*Én félek*), ébredező érzéseket, szerelmet (*Már néha gondolok a szerelemre*), gyermeki tulajdonságokat, magatartásformákat, agressziót (*A rút varangyot véresen megöltük*), rácsodálkozást (*A rosszleányok, mondják...*), mohóságot (*Mostan színes tintákról álmodom*), naivságot, fenyegetőzést (*Én öngyilkos leszek*). A rokonoknak is fontos szerepük van a kötetben. Kosztolányi írt verseket anyáról, apáról, nagyapáról és testvérekről egyaránt. Jól érezhető, mennyire jelentősök voltak a nagy költő számára. A versek valódi érzelmekről szólnak (Lásd: *A hűgomat a bánat eljegyezte*).

A kötet nyitóverse, a *Mint aki a sínek közé esett...* bevezet minket az alkotások környezetébe, megteremti a szomorú hangulatot, és minket is visszaemlékezésre készítet. A *Menj, kisgyermek* reprezentálja a kötet zárószavát, „melyben a lírai én végleg elengedi egykori önmagát. A felnőtt lét véges, a gyermeki végtelen, így eljött az ideje, hogy egy kötetnyi »kihazsnálás« után végleg útjára bocsássa a felidézett emlékeket. Fájdalmának így hagy nyomot a lírai én: »Mondd, árva vagy és most lettél legárvább.«⁵⁷

Végezetül, e verseskötet fordítása hozzájárult a fordítási tapasztalataim és az ezzel kapcsolatos technikák megismerésének gazdagításához, illetve komoly lehetőséget nyújtott az arab olvasóközönség számára Kosztolányi költői mesterségének és magas színvonalú munkájának megismertetésére. Máris érkeztek hozzám vélemények a kötetéről, amely felkeltette a figyelmet egyéb magyar irodalmi kérdések iránt is. Mostanában sokan olvassák, s, bizony, jó néhányan vele azonosítják a magyar irodalmat, és pozitív vélemény alakul ki róla. Egyszerre jelent meg Kairóban *A szegény kisgyermek panaszai* és a *József Attila versválogatása* arab fordítása. Sokan olvasták mindkét könyvet, és véleményt alkottak róluk, illetve a két költő közti viszonyról, melyről azt mondják, hogy a két költő viszonya irodalmi vonatkozásban jól nyomon követhető, elég, ha átolvassuk ezt a két kötetet. Számos közös átvétel van a két szerző költészetében, a motivikus és a tematikus rendszer nem nagyon tér el egymástól, különösen, ha a gyermekkor, a halál és az anya motívumairól beszélünk.

■ ■ ■

Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar (1983): az Ahmed Lotfi Esz-Szajed Gimnáziumba járt, az érettségi vizsgát kiváló eredménnyel tette le. 2001 és 2004 között a kairói Ain Shams Egyetem Idegennyelvi Karának olasz–magyar szakára járt, ott szerzett diplomát. 2003 nyarán egy hónapos ösztöndíjat kapott a Debreceni Nyári Egyetemre. 2004–2005-ben egy 10 hónapos ösztöndíjat nyert el a Balassi Intézetbe. 2005 és 2009 között a Kairói Magyar Nagykövetség adminisztratív alkalmazottja és tolmácsa. 2009 és 2014 között a SZTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskolájának PhD-hallgatója, ott doktorált kiváló eredménnyel, 92%-kal. 2009 októberétől az „EIA Academy” igazgatója. 2013 júniusától az Egyiptomi Tudományos Akadémia elnöki hivatalának és nemzetközi osztályának munkatársa. Anyanyelve az arab; magyar és olasz szakos diplomája felsőfokú nyelvvizsgáló egyenértékű. Angolból középfokú nyelvvizsgálóval rendelkezik. 2009-től nemzetközileg elismert hivatalos arab–magyar–olasz tolmács és fordító. 22 megjelent fordítással és 6 összeállított könyvvel, illetve 25 összeállított cikkel rendelkezik.

- 1 Alapadatok az eredeti kötetéről: cím: *A szegény kisgyermek panasza*; szerző: Kosztolányi Dezső; kiadó: Athenaeum; kiadási hely: Budapest; kiadási év: 1911; terjedelem: 80 old. A megjelent arab verzió címe fordítója: Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar; borító-dizájn: Aiman Nabawy; könyvrendezés: Safaa Mohamed Osman; oldalszám: 110; méret: 14×21; megjelenés éve: 2019 januárja, „első kiadás”; ISBN: 978-977-5255-53-2; belföldi kiadási szám: 2019/3485; kiadó: EIA & Sanabel; kiadási hely: Kairó; terjedelem: 112 old. Az arab fordítás a Petőfi Irodalmi Múzeum Könyv-, és Fordítástámogatási Irodájának támogatásával látott napvilágot. Az iroda célja a kortárs és klasszikus magyar művek külföldön való megismertetésének elősegítése, szakmai együttműködés a külföldi fordítókkal és kiadókkal, esetenként hozzájárulás az idegen nyelvre való fordítás költségeihez. Jelenleg az irodát Dr. Jeney Zoltán vezeti.
- 2 Németh László, *A prózafordításról*. In: Németh László, *A kísérletező ember*. Magvető. Budapest, 1963, 314.
- 3 A Szegedi Tudományegyetem Magyar Irodalmi Tanácskének professzora, legfontosabb kutatási területe a 20. századi és kortárs magyar irodalom.
- 4 A versválogatás arab fordítása Kairóban jelent meg 2019 januárjában, az előszót írta Dr. Vörös István, József Attila-díjas költő, prózaíró, kritikus, irodalomtörténész és esszéista. Az arab verzió 52 verset tartalmaz: *Curriculum vitae, Tiszta szívvel, A Dunánál, Téli éjszaka, Kiáltozás, Illyés Gyulának, Reménytelenül, Könnyű, fehér ruhában, Azt mondják, Anya, Mama, (Anyám meghalt. . .), Akkor, Altató, Nem tud úgy szeretni, (Aludj. . .), Megfáradt ember, Szegényember balladája, Munkások, A halálról, Egyedül, Elégia, A bátrak, Csend, Pohár, A szív s a szem, Amit szivedbe rejtessz, A szemed, Mért hagytál el, hogyha kívánsz, Az árnyékok. . ., Tedd a kezed, Amióta. . ., Jelen, mult, jövő, Keresek valakit, Miért mondtottál rosszat nekem, Összetört szívem. . ., (könný emlékek. . .), Óda (mellékddal), Levegőt!, Egy kisgyerek sír, Születésnapomra, Bánat, (Beteg vagyok. . .), Flóra, A hit boldogít, Egyszerű vers, A női szív, Március, Ősz, Nem tudunk élni.*
- 5 Magyar–amerikai költő, műfordító, a Szépirok Társasága és a Magyar Műfordítók Egyesülete tagja. A magyarországi Open Reading és a Jazz-költészeti estek meghonosítója. 1999 óta száznál több est szervezője és levezetője.
- 6 Ekötet arab változata is Kairóban, 2019 januárjában látott napvilágot, ahol részt vett a Kairói Könyvfesztiválon. Itt az előszót maga a szerző, Gyukics Gábor írta.
- 7 *A szegény kisgyermek panasza*ira gondolok.
- 8 Lásd az *Ó, hányszor látlak mégis bennetek* című verset, 15.
- 9 Lásd a *Mostan szines tintákról álmodom* című verset, 16.
- 10 Lásd a *Szegény anyám csak egy dalt zongorázik* című verset, 31.
- 11 Lásd a *Rokonok* című verset, 33.
- 12 Uő.
- 13 Uő.
- 14 Lásd a *Miért zokogsz fel oly fájón, búsan* című verset, 37.
- 15 Lásd a *Künn a sárgára pörkölt nyári kertben* című verset, 45.
- 16 Lásd *Az első ősz* című verset, 54.
- 17 Lásd a *Mi van még itt?* című verset, 59.
- 18 Nem tudjuk, mennyi lehet ez az idő.
- 19 Lásd az *Én félek* című verset, 22.
- 20 Lásd a *Szegény anyám csak egy dalt zongorázik* című verset, 31.
- 21 Lásd a *Rokonok* című verset, 33.
- 22 Lásd az *Őreg anyó* című verset, 35.
- 23 Lásd a *Miért zokogsz fel oly fájón, búsan* című verset, 37.
- 24 Uő.
- 25 Lásd a *A kis kutyá* című verset, 39.
- 26 Lásd a *Rút varangyot véresen megöltük* című verset, 41.
- 27 Lásd *Ez a beteg, boros, bús, lomha Bácska* című verset, 45.
- 28 Uő.
- 29 Lásd a *Ha néha-néha meghal valaki* című verset, 55.
- 30 Uő.
- 31 Lásd az *Egyszer pedig magamba mentem* című verset, 56.
- 32 Lásd a *Nagy társaság* című verset, 69.
- 33 Lásd a *Másként halálos csend és néma untság* című verset, 72.
- 34 Lásd a *Még büszkén vallom, hogy magyar vagyok* című verset, 10.
- 35 Lásd a *Lánc, lánc, Eszterlánc* című verset, 26.
- 36 Lásd a *Rokonok* című verset, 34.
- 37 Lásd a *Miért zokogsz fel oly fájón, búsan* című verset, 37.
- 38 Lásd a *Féltizenkettő* című verset, 44.
- 39 Lásd a *roszleányok – mondják – arra laknak* című verset, 51.
- 40 Lásd a *délutánoktól mindig búsan futottam* című verset, 51.
- 41 Lásd az *Oly jó ébredni* című verset, 66.
- 42 Költő, műfordító, 1995 óta a Magyar Fordítóház Alapítvány kuratóriumának elnöke. 1998-tól a balföldi Magyar Fordítóház vezetője. 1986-ban az Örley István Baráti Kör társalapítója.
- 43 A SZTE BTK Altajsztikai Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára. A Kairói Kulturális Tanácsosi Hivatal ex-igazgatója.
- 44 Orientalista, könyvtáros, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója. 2012-től 2014-ig a Balassi Intézet kairói Magyar Kulturális Tanácsosi Hivatalát igazgatta.
- 45 Arabot tanuló magyar állampolgár, és a barátom, aki 2002-ben a Kairói Egyetem BTK Arab Tanszékén tanult.
- 46 Lásd az *Akárcsak egy kormos szénégető* című verset, 28.
- 47 Lásd a *Féltizenkettő* című verset, 44.
- 48 Uő.
- 49 A világirodalom egyik legnagyobb elbeszélő költeménye, amelyen 1307-től egészen 1321-ben bekövetkezett haláláig dolgozott a mai napig világhíres Dante Alighieri. A középkor legnagyobb allegorikus alkotásának tekinthető.
- 50 Lásd a Hasszan Oszmán által lefordított *Isteni Színjáték* első részének (*A Pokol*) kairói (1955 évi) kiadásának 365–366. oldalát, és lásd az Abdallah Abdel-Ati és Esszám Esz-Szajed által fordított *Isteni Színjáték* első részének (*A Pokol*) dubai (2018 évi) kiadásának 377–378. oldalát.
- 51 Az iszlám negyedik kalifája. Mohamed próféta egyik unokatestvéréként és vejeként, illetve a legelső muszlimok egyikeként a társak (szahába) közé tartozott.
- 52 A Gherush92 olasz emberi jogi szervezet és az ENSZ-tanácsadóként tevékenykedő csoport azt követelte, hogy ne tanítsák az *Isteni színjáték* egyes részeit, mert néhány éneke rasszista és antiszemita, emellett iszlámellenes sztereotípiákat sorakoztat fel. <https://mno.hu/grund/rasszista-es-antiszemita-az-isteni-szinjatek-1059966>. [Utolsó belépés: 2019. február 3.]
- 53 Ezt személyesen tapasztaltam a 2015-ben, a kairói székhelyű National Council for Translation által kiadott *Hetvenhét Magyar Népmese* arab fordítása idején. Tizenegyszer átnéztem és lektoráltam az arab fordítást, mielőtt nyomdába került, hogy megfelelő és elfogadható formában jelenjen meg.
- 54 A francia kortárs irodalom egyik legnagyobb alakja, aki művészettörténészként és műfordítóként is jelentős életművet hagyott hátra. Nobel-díjra többször is jelölt költő volt. Több mint száz kötetet szerzett, melyeket mintegy harminc nyelvre fordítottak le, 1981-ben megkapta a Francia Akadémia Költészeti Nagydíját, 1987-ben pedig a költészeti Goncourt-díjat. 2007-ben kapta meg a Kafkadíjat, és később átvette a Janus Pannonius Költészeti Díjat.
- 55 <http://www.litera.hu/hirek/benne-elni-a-talalkozásban> [Utolsó belépés: 2019. február 3.]
- 56 Jól látszik, hogy a kötet nagy részében fő téma a halál, és ez elgondolkoztat minket, mint olvasót vagy fordítót: miért fél a haláltól egy kisgyermek? A kisgyermeknek éppoly félelmetes élmény lehet a halál, mint egy felnőttné, de másképpen érezhető. A gyereket valóban talán az ijeszti meg, hogy nem képes megfajteni, hogy egyszer miért is kell mindannyiunknak meghalnia. Lásd az *Azon az éjjel* című verset a nagypapa haláláról.
- 57 <https://f21.hu/irodalom/egyszer-mind-fel-novunk-kosztolanyi-dezso-a-szegeny-kisgyermek-panaszai/> [Utolsó belépés: 2019. február 3.]